

A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962

A KEOKH és az Útlevel Osztály működése, szervezeti átalakulásai 1945 és 1956 között

A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) az 1903. évi V. törvénycikk módosításával 1930-ban jött létre.¹ Az ekkor létrehozott idegenrendészeti szerv Budapesten elsőfokú, vidéken másodfokú hatóságként járt el. Feladata a külföldiek ellenőrzése, utazásuk, letelepedésük, munkavállalásuk, itt-tartózkodásuk engedélyezése, kérelmeik elbírálása volt. A szervezet a második világháború alatt elsősorban menekültekkel foglalkozott, 1944 márciusában a német megszállásakor a Gestapo ellenőrzése alá került.

Az 1945-ben újjáalakult KEOKH – jelenlegi ismereteink szerinti – első vezetője dr. Farkas János rendőrtanácsos volt. A hatóság – nemsokára mint Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal – a BM keretei között szerveződött meg, a Ferenc József rakpart 24. alatti központi épületben. Ekkor egyik legjelentősebb tevékenysége a német állampolgárok internálása volt.² Működését nagyban befolyásolta, hogy 1947-ig a be- és kiutazások engedélyezését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet vezetői végezték. A SZEB-engedély fontosabb volt, mint a magyar vízum: utóbbi nélkül – utólagos beszerzése mellett – beengedhették a beutazókat az országba, ám akinek a SZEB engedélye hiányzott, az semmilyen formában nem léphette át a határt.³ Amennyiben magyar állampolgár kívánta elhagyni az országot, 1945. május 1. után kiállított érvényes útlevelel, valamint a budapesti SZEB képviselőjében eljáró Levuskin vezérőrnagy vagy Malandin vezérezredes által aláírt határátlépési engedéllyel kellett rendelkeznie.⁴ A Bécsben és Bukarestben működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságok által – Magyarországra való beutazás céljára – kiállított orosz nyelvű igazolványok éppúgy érvényesek voltak, mintha azokat a magyarországi SZEB állította volna ki.⁵ A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal az Államvédelmi Hatóság megalakulásával került be a politikai rendőrség szervezetébe. Formailag továbbra is az 1903. évi V. törvénycikk volt hatályban, azonban az idegenrendészeti feladatokat az ÁVH belső, titkos utasításai szabályozták. Az 1903-as törvényt egy 1954-es minisztertanácsi rendelet helyezte hatályon kívül.⁶

Az útlevelek kiállítását 1945 előtt több hatóság intézte (többek közt a megyei alispánok), melyet 1945-ben, illetve 1946-ban minisztertanácsi és BM-rendeletekkel módosítottak. Ezután az útlevelek kiadásának joga a belügyminiszter kizárólagos engedélyével történhetett csak meg.⁷ A Magyar Királyi Rendőrség Budapesti Főkapitányságán belül a Politikai Rendészeti Osztály budapesti tagozatának útlevel osztálya az Eötvös utca 7. szám alatt működött. A jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának helyet adó épületbe 1945 elején a Péter Gábor vezette politikai rendészeti csoport költözött. Rövid idő elteltével a budapesti politikai rendőrség az Andrassy úti (Csengery utcai) épületekbe települt át, de a PRO útlevel és panaszfelvevő csoportja és a segédhivatal továbbra is az Eötvös utcai épületben maradt.⁸

A fenti szabályozás rövid ideig volt csak érvényben, mert a belügyminiszter jóváhagyási jogát 1946 végén megszüntették, és az útlevelek kiállítása a budapesti rendőrfőkapitány kizárólagos joga lett. Az útlevelek iránti kérelmeket az első fokú rendőrhatalóságnál kellett beadni, amely priorálta a kérelmezőt, és megvizsgálta az utazás indokoltságát is. A kapitányság vezetője támogató vagy elutasító javaslatával együtt az

összes iratot a budapesti rendőrfőkapitánynak küldte meg, aki saját hatáskörében döntött.⁹

Az Útlevel Osztály és az Államvédelmi Osztály (ÁVO) szervezeti kapcsolatára vonatkozóan ellentmondásos adatokkal rendelkezünk. Bizonyos források szerint az Útlevel Osztály 1946 novemberétől az ÁVO egyik, sorszámmal nem jelölt alosztályaként működött.¹⁰ 1947 áprilisától a Budapesti Főkapitányság Útlevel Alosztálya minden útlevel-kérelmező nevét átküldte az ÁVO titkos nyilvántartásába, és csak vezetőjének, Száborszky Józsefnek a jóváhagyása után engedélyezték az útlevel kiadását.¹¹ Az ÁVO és az Útlevel Osztály szoros kapcsolata egyértelmű, de szervezetenként külön léteztek, hiszen 1948 nyarán Péter Gábor a Belügyi Bizottság ülésén még azt indítványozta, hogy az Útlevel Osztály, a KEOKH és a Határrendészet kerüljön az ÁVO szervezetébe.¹²

A KEOKH – mint a belügyminiszternek a külföldiekkel kapcsolatban megállapított jogkörét gyakorló központi szerve – szintén 1948. szeptember 6-ig tevékenykedett, de a belügyminiszter közvetlen alárendeltségében, önállóan.¹³ Ekkor az Útlevel Osztály, a KEOKH, a Gazdasági Rendészet operatív alosztálya, valamint a Határ-, Folyam- és Légirendészet az akkor megalakult Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságába olvadt be.¹⁴ A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkárságának határozata értelmében a Budapesti Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Ügyosztályának Útlevel Alosztályát a BM ÁVH-hoz kellett csatolni, az indoklás szerint azért, hogy az útlevellel kapcsolatos teendőket ne csak Budapesten, hanem vidéken is az államvédelmi szervek láthassák el.¹⁵ Az útlevel részleg és a KEOKH szervezetéből ekkor 243 fő került át a politikai rendőrség állományába.¹⁶

A KEOKH a B jelzésű, az operatív belföldi, külföldi figyelő feladatokat, a határon túli hírszerzést ellátó osztályhoz került¹⁷ és a BM ÁVH VII. alosztálya lett. Vezetője 1948 októberétől az a Balázs József alezredes lett, aki korábban a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya végrehajtási alosztályának volt a helyettes vezetője.¹⁸

Az útlevelügyeket – az államrendészeti, valamint a nyílt nyomozati ügyekkel és a nyilvántartásokkal foglalkozó – C osztály egyik alosztályán végezték.¹⁹ 1949 elején a KEOKH és a BM között, a külföldi állampolgárok kitoloncolásakor felmerülő költségelszámolás miatt, nézeteltérés alakult ki. A KEOKH eljárási díjat számított fel a kitoloncolás pénzügyi fedezetére – holott erre a célra a központi költségvetésben elkülönített összeg állt a hatóság rendelkezésére –, és nemcsak a kitoloncolástól, hanem a csoportosan külföldre utazóktól is személyenként egy-egy forintot szedett be. A megmaradt összeg elszámolására vonatkozóan azonban nem volt semmiféle rendelkezés, így a KEOKH vezetője ebből az összegből fedezte a jutalmazásokat, a napidíjak és a vasúti menetdíjak térítését, valamint a klubnapokat, ünnepeket is. A belügyminiszter nevében eljáró Bényi Tibor rendőr ezredes ugyanakkor megállapította, hogy semmiféle jogszabály nem rendelkezik arról, amely a külföldieket kezelési költség fizetésére kötelezné, ezért pótlólag jogszabályt kellett alkotni.²⁰

Hasonló volt a magyarországi zsidóság kivándorlásával kapcsolatos útlevel-ügyintézés is. Állítólag a BM Útlevel Osztálya pénzért „árulta” a kivándorló útleveleket. Erről nemcsak a politikai rendőrség, hanem az MKP, majd az MDP legfelső vezetése is tudott.²¹ (A zsidók kivándorlásáról 1949-ben – Izrael állam megalakulását követően – Magyarország és az új állam között államközi egyezmény rendelkezett.)

1950-ben alakult meg a BM-től szervezetenként függetlenített, önálló, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt, országos hatáskörű Államvédelmi Hatóság. Az Útlevel és KEOKH alosztály az I. Operatív Főosztályán belül, a Kémelhárító Osztály szervezeti keretei között folytatta működését. Összesen 66 fő dolgozott ezen az alosztályon, vezető és operatív állományban 12-en, míg adminisztratív és gépírói feladatot 46-an láttak el, úgynevezett segédszolgálatot pedig nyolcan végeztek.²² Egy – feltehetően – időben későbbi szervezeti ábra szerint is a KEOKH és Útlevel alosztály az I/3-h (Kémelhárító) Osztály egyik alosztályaként végezte tevékenységét.²³

A KEOKH vezetőjének a feljegyzése szerint a hivatal nyilvántartási gyakorlata rossz volt, mert nem lehetett megállapítani, hogy egy adott időpontban hány külföldi tartózkodik az országban, mi a foglalkozásuk, hol élnek és így tovább. Ennek az volt az oka, hogy mind a magyar, mind a külföldi állampolgárok részére ugyanazt a be- és

kijelentőlapot rendszeresítették. Ezért 1950 őszétől a BM újfajta bejelentőlapot vezetett be a külföldiek részére, amely részletesebb adatszolgáltatást követelt meg tőlük.²⁴

Talán éppen ennek a változtatásnak volt köszönhető, hogy Péter Gábor 1951 júliusában úgy rendelkezett, hogy a jövőben a kémelhárítás a külföldi ki- vagy beutazó személyek ellenőrzését a KEOKH útján végezze.²⁵

A BM Kollégium is értékelte a KEOKH és Útlevel alosztály munkáját és felszólította az alosztály vezetését, hogy vegye fel a harcot a „polgári csökevények” ellen, az „osztályidegen kispolgári elemeket” pedig távolítsa el az alosztályról. A centralizáltabb működés érdekében létre kellett hozni az alosztály keretén belül egy 2-3 főből álló instruktori csoportot is, amelynek az lett a feladata, hogy a vidéki szerveket „útmutatással” lássa el és ellenőrizze azok munkáját. A totális elhárítás jegyében az összes Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárt – egy nyomozócsoport által – fel kellett kutatni és nyilvántartásba kellett venni. Minden minisztérium az általa felügyelt területen dolgozó külföldiről meghatározott időközönként köteles volt jelentést tenni a KEOKH-nak. A BM Kollégiuma a déli és a nyugati határállomásokra telefonkészülék és tg (táv gépiró) berendezések telepítését is javasolta, azért, hogy az országba érkező külföldiekről azonnal jelentést tudjanak küldeni a KEOKH-nak. Ekkor döntöttek a KEOKH és Útlevel alosztály vezetőjének, Zalai Sándor őrnagynak az elbocsátásáról, utóda – Zalai korábbi helyettes vezetője – Tatai József államvédelmi százados lett.²⁶

Fél évvel később ismét foglalkozott a kollégium az alosztállyal, és megjegyezték, hogy a továbbiakban nem adminisztratív, hanem operatív szervként kell működnie, több „támogatást” kell adnia az operatív osztályoknak. Javasolták, hogy a külföldről érkező személyek útlevelét ne pecsételjék le, hanem vízum-betétlapot tegyenek bele. Magyar állampolgárság felvétele esetén a KEOKH a külföldiek iratait ne adja vissza a Belügyminisztériumnak, hanem őrizze meg, hogy szükség esetén az operatív osztályok rendelkezésére tudja bocsátani ezeket. A KEOKH a külföldiek kiutasítását csak a hálózati osztályok kérésére, az I. Főosztály vezetőjének engedélyével rendelhette el, és a beutazási kérelmek elbírálását sem végezhetette önállóan, mert minden egyes beadványt véleményezésre meg kellett küldeni a VIII. Főosztálynak. Ha azonban a határon az iratoknál rendellenességet tapasztaltak, akkor a kialakult vitás kérdésekben a KEOKH döntött és adott utasítást.²⁷

Az ötvenes évek elején az útlevelkiadás gyakorlata a következő volt: a hivatalos kiutazásokkor igényelt (szolgálati útlevelek, illetve a Budapest területén lakók [látogató/magán]) úti okmányok kiadását az ÁVH Útlevel alosztály közvetlenül intézte. Egyéb esetekben, például a sportolók, sportvezetők sport-, illetve a kollektív (csoportos) utazók, valamint a kivándorlók útlevelének vagy a „dunai hajós”- és az úgynevezett „állandó romániai lakos, magyar állampolgár”-útlevel meg szerzése érdekében a lakóhely szerint illetékes rendőrhatalomhoz kellett beadni a kérelmeket.²⁸ Ezek a szervek környezettanulmányokat készítettek a kérelmezőről, családjáról, az ÁVH megyei osztályai pedig továbbították döntés végett a központi Útlevel alosztály vezetőjének.²⁹ A vidéki KEOKH-csoportok működését is szorosan az államvédelmi szervekhez akarták kötni, ezért a BM Kollégiuma a KEOKH megyei, városi szerveinek átszervezésére tett javaslatot 1953 májusában. A KEOKH irattárát az ÁVH megyei osztályaira akarták kihelyezni, azok vidéki előadóit pedig közvetlenül a megyei osztályok kémelhárító alosztálya vezetőjéhez kívánták kapcsolni.³⁰

Egy 1953. júniusi feljegyzés szerint a KEOKH 35 fős létszámmal dolgozott.³¹ Egy másik – az ÁVH és a BM egyesülése előtti – dokumentum a KEOKH és Útlevel alosztály esetében 52 fős állománnyal számolt, feltehetően az egyesülés kapcsán egy 20 fős létszámcsökkentést terveztek.³² Az alosztály vezetője továbbra is Tatai József, helyettese 1955 februárjáig Forgács Ernő volt.³³

Az 1953 nyarán egységesített BM szervezeti rendjében az addig alosztályként működő KEOKH és Útlevel Osztály a belügyminiszternek közvetlenül alárendelt, önálló szerv lett, és maradt egészen 1962-ig, a (fő)csoportfőnöki minisztériumi/állambiztonsági szerkezet kialakításáig.³⁴ 1954-ben a KEOKH és Útlevel Osztály a központi államvédelmi szervek sorszámmal nem jelzett osztálya lett.³⁵

A szervezeti táblák szerint az Osztály 1953 júliusában 46 fős volt, majd 1954-ben ez a szám felduzzadt 56-ra, 1956 februárjában 65-re, októberben pedig már 73-ra.³⁶ A

KEOKH és Útlevel Osztály szervezeti felépítéséről nincsenek pontos információink. Egy 1955. novemberi jelentés szerint létezett egy olyan alosztály, amely az állami (hivatalos) utazások intézését végezte. (Ez korábban az államvédelmi szervek operatív osztályainak volt a feladata.) Itt készítették az útlevelkérelmekbe a környezettanulmányokat, tartották a kapcsolatot az operatív főosztályokkal – állandó összekötő működött az I. (Kémelhárító) és a II. (Hírszerző) főosztály és a KEOKH és Útlevel Osztály között – illetve az utazó személy munkahelyével, ellenőrizték az esetleges kompromittáló adatokat. Egy nyilvántartó alosztály a magán kiutazási kérelmeket, valamint a Magyarországon lakó és tartózkodó külföldi állampolgárok katalogizálását – fonetikus betűrendszerben, valamint területi elv alapján – végezte. Ugyanez a dokumentum tudósít arról is, hogy a beosztottak nagy része még egy éve sem dolgozott az osztályon, az alosztályvezetők között pedig egy sem akadt, aki nyolc hónapnál hosszabb ideje szolgált volna itt, sőt az osztályvezető-helyettesi beosztás is hónapokon keresztül betöltetlen volt.³⁷

A BM Ellenőrzési Osztálya is találkozott ez utóbbi problémával, és mindenképpen egy operatív tapasztalattal rendelkező osztályvezető-helyettes beállítását javasolta, valamint azt, hogy az osztály munkájának ellenőrzését Dékán István vezérőrnagy, miniszterhelyettes végezze, hogy minél szorosabb kapcsolat alakuljon ki elsősorban az I. és a II. Főosztályok és a KEOKH és Útlevel Osztály között.³⁸ A februárban a Külügyminisztériumba (KÜM) távozott Forgács Ernő osztályvezető-helyettes helyére végül 1955 novemberében Gera Gyulát nevezték ki.³⁹

A belügyminiszter a külföldiekkel kapcsolatos ügyintézését a KEOKH-on keresztül gyakorolta. A külföldiek beutazására négyféle úti okmányt rendszeresítettek. Útlevelet, vagy egyszeri beutazásra szolgáló úti lapot, melyekre – az illetékes magyar követségekre beadott kérelmek alapján – a KEOKH adott beutazási (és kiutazási) engedélyt. A beérkező külföldieknek 24 órán belül jelentkezniük kellett a fővárosban a KEOKH-nál, míg vidéken a BM városi, járási osztályain. Szolgálati útlevelet hivatalos utazás céljára – melyekre beutazási engedélyt a magyar külképviseletek adtak – állítottak ki. A határszéli úti igazolványokkal kapcsolatos teendőket az illetékes határőr-parancsnokságok intézték, míg diplomata-útleveleket és külügyi szolgálati útleveleket a KÜM engedélyezett.⁴⁰

1954 szeptemberében a BM Kollégiumának a minisztérium ügyrendjére vonatkozó javaslata szerint a KEOKH és Útlevel Osztály is tartozzon annak a miniszterhelyettesnek az irányítása alá, aki a kémelhárítást, a hírszerzést, a katonai elhárítást, a belsőreakció-elhárítást is felügyeli.⁴¹ Azonban az MDP KV Politikai Bizottsága 1955 márciusában már arról döntött, hogy a két évvel korábban egyesített Belügyminisztériumot ketté kell választani. A javaslatokat végül a PB nem támogatta, csupán a minisztérium államvédelmi és belügyi kollégiumának szétválasztására került sor, illetve a BM területén három (államvédelmi, rendőri és határőri, illetve belső karhatalmi) főcsoportfőnökséget hoztak létre.⁴²

1955 márciusában a kollégium a KEOKH és Útlevel Osztályon történt racionalizálásról készített jelentést vitatta meg. Ebből tudjuk, hogy oly módon egyszerűsítették a beutazási kérelmek elbírálási gyakorlatát, hogy a Külügyminisztériummal történt egyeztetés értelmében – első körben – nem a KEOKH, hanem a magyar követségek véleményezték a Magyarországra beutazni kívánókat, sőt adott esetben el is utasíthatták ezen kérelmeket, ha indokoltnak látták. A korabeli értékelések szerint ezzel a központi KEOKH „válláról” vettek le nagy terhet, mert korábban a követségek minden megjegyzés, vélemény nélkül küldték hozzájuk a kérelmeket, amelyekről a KEOKH-nak kellett – a külügy érdekeit nem ismerve – dönteni. Könnyítést jelentett, hogy ezután a csehszlovákiai és romániai viszonylatban a magyar követségek saját hatáskörükben adhattak ki vízumot a beutazó személyek részére. Hasonlóképp megkönnyítette a KEOKH és Útlevel Osztály munkáját az a szabályozás, ami lehetővé tette, hogy öt megyei főosztályon (Győr, Komárom, Borsod, Hajdú és Békés megye) – a csehszlovák és a román határ mentén – önállóan útleveleket adhassanak ki.⁴³ Egy belügyminiszter-helyettesi parancs szerint a megyei főosztályok útlevelcsoportjai 1953 októberében miniszteri utasításra jöttek létre, azonban ezek önálló útlevelkiadási jogának bevezetésére csak – a Minisztertanács 3241/1956 (III. 31.) számú, az útlevelügyek intézésének egyszerűsítéséről szóló határozata után – 1956 májusában került sor. Ekkortól Románia és Csehszlovákia irányába az útlevelek kiadását

a megyei főosztályok – a budapesti és a Pest megyei főosztály kivételével – már önállóan végezheték. Pest megye területén az útlevél ügyek kiadását továbbra is a BM KEOKH és Útlevél Osztály intézhette az IBUSZ közvetítésével.⁴⁴

Az 1955. márciusi kollégiumi ülés határozata értelmében az eddig a KEOKH központjában nyilvántartott külföldiek ügyiratait az illetékes megyei főosztályoknál helyezték el, s így a helyi rendőri szerveknek a megyék területén élő külföldi állampolgárok tanulmányozása is lehetővé vált. További változás volt, hogy „egylapos” útlevelet vezettek be a „népi demokráciákba” történő utazásokkor, a hivatalos utazásokra szóló útlevelek érvényességi idejét egyről kettő évre emelték fel, de a magáncélú „polgári” útlevelek érvényességi ideje továbbra is egy év maradt.⁴⁵

A BM KEOKH és Útlevél Osztály szervezeti felépítése 1956 és 1962 között

Az 1956-os forradalom leverése után a politikai rendőrség szervezeti struktúrája december közepére alakult ki. Ekkor hét osztály alkotta a Mátyás László vezetésével megalakult Politikai Nyomozó Főosztályt, melyek között a KEOKH és Útlevél Osztály nem szerepelt.⁴⁶

A KEOKH és Útlevél Osztály ORFK-n belüli tényleges szervezeti elhelyezkedéséről nincsenek adataink, csupán egy 1957. januári javaslat ismert. A tervezet szerint az ORFK vezetője irányítása alatt három szakszolgálat (bűnügyi, közbiztonsági és vasúti) és egy nem szakszolgálati (elnöki) főosztály, továbbá önálló osztályként az Útlevél és KEOKH Osztály működne. A BM Elnöki Főosztály Szervezési Osztálya elképzelése szerint a Politikai Nyomozó Főosztály is az ORFK vezetőjéhez tartozna.⁴⁷

1957 áprilisában a Politikai Nyomozó Főosztály kivált az ORFK szervezetéből, és a belügyminiszter közvetlen alárendeltségébe került. Biszku Béla belügyminiszter ezzel egy időben hagyta jóvá a BM központi szerveinek, köztük a KEOKH és Útlevél Osztálynak a szervezetét és létszámát.⁴⁸

A KEOKH és Útlevél Osztály szervezeti felépítése 1957 áprilisában az alábbiak szerint nézett ki. Az osztály vezetését az osztályvezető és helyettese, egy titkárnő, valamint a hétfős Titkárság végezte. A hétfős nyomozó, valamint a nyolcfős útlevélleíró csoport is – a dokumentumokból legalábbis úgy tűnik – közvetlenül az osztályvezető alá tartozott. Ezenkívül négy alosztályt és több csoportot alakítottak ki:

- KEOKH alosztály
- Hivatalos utazásokkal foglalkozó alosztály
 - Nyilvántartó csoport
- Kivándorló és vidéki alosztály
 - Kivándorló csoport
- IBUSZ alosztály
 - Nyugati csoport
 - Népi demokratikus csoport

A KEOKH alosztályt (egy-egy alosztályvezető, illetve csoportvezető, valamint 12 előadó) 14 fő alkotta. A legnagyobb létszámú, 26 fős alosztály a Hivatalos utazásokkal foglalkozó alosztály volt, amelynek vezetője egyben az osztályvezető-helyettesi posztot is betöltötte. Ugyanitt egy csoportvezető, egy nyilvántartó csoportvezető, előadók és a nyilvántartó beosztottai dolgoztak. A KEOKH és a Hivatalos utazásokkal foglalkozó alosztályokon szervezett egyéb csoportokról nincsenek közelebbi adataim. A Kivándorló és vidéki alosztályon belül volt egy úgynevezett Kivándorló csoport, ahol panaszügyeket is intéztek, ez az alosztály 15 fős volt. Az IBUSZ alosztályt egy Nyugati és egy Népi demokratikus csoport – összesen 13 fő – alkotta. A KEOKH és Útlevél Osztály összlétszáma 1957 áprilisában 93 fő volt.⁴⁹ Az osztályon 1957 júniusa és 1961 nyara között – egyértelműen jelezve az osztály növekvő jelentőségét – már egy 108 fős állomány tevékenykedett, majd ezután a KEOKH szervezetében 46, míg az Útlevél Osztályon 76 beosztott dolgozott.⁵⁰

A KEOKH és Útlevel Osztály a szűkebb értelemben vett állambiztonsági szervektől, a II. Főosztály operatív osztályaitól szervezetileg elkülönülten, de valószínűsíthetően a II. Főosztály vezetői törzse mellett működött. Egy dátum nélküli, de feltehetően jóval később keletkezett összefoglaló a KEOKH és Útlevel Osztályt 1957 és 1962 között a II. Főosztály keretében helyezi el.⁵¹ Egy 1959 nyarán készített jelentés úgy fogalmazott, hogy a KEOKH- és útlevelügyek intézése az állambiztonsági szervek alárendeltségéből az ORFK, valamint a megyei főkapitányságok hatáskörébe került, és csak 1957 végén állították vissza a korábbi helyzetet.⁵²

Az állambiztonsági szervektől való szervezeti különállás természetesen nem jelentette azt, hogy közöttük ne lett volna kapcsolat, sőt – úgy tűnik – az ORFK II. (Politikai) Nyomozó Főosztálya ellenőrizhette a KEOKH és Útlevel Osztály munkáját. 1957 áprilisában – pár nappal azelőtt, hogy a II. Főosztály kivált volna az ORFK szervezetéből – Horváth Gyula, a Politikai Nyomozó Főosztály új vezetője utasította a KEOKH és Útlevel Osztályt, hogy útlevelet és kivándorlási engedélyt operatív célból csak a II. Főosztály vezetőjének aláírásával ellátott szolgálati jegy ellenében adhat ki. Ezen az operatív szervezeti egység vezetőjének konkrétan meg kellett nevezni azokat az okokat, amelyek indokolták az engedély megadását. Mindez azért vált szükségessé, mert a KEOKH és Útlevel Osztály több alkalommal adott ki – a II. Főosztály vezetője szerint – nem megalapozott operatív indokok alapján ilyen okmányokat.⁵³

Az állambiztonsági operatív szervek és a BM KEOKH és Útlevel Osztály közti együttműködés bizonyítékai a belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által 1957 júniusában tartott értekezlet napirendi pontjai is. Ekkor több technikai, módszertani és szervezési kérdéstről döntöttek. Ennek értelmében a Belügyminisztérium szerveinek legalább egy évvel előbb be kellett jelenteniük a KEOKH és Útlevel Osztály számára azoknak az adatait, akiket „utaztatni” kívántak. Megállapodtak abban is, hogy egyes szervek, például az MNVK 2. Csoportfőnöksége, valamint a II. Főosztály 3. Osztálya a KEOKH rendelkezésére bocsátja minden olyan utazó adatát, aki nem állt konkrét „feldolgozás” alatt. Ezenkívül a fenti szervektől „kutató és tanulmányozó” feladatot végző operatív állományú beosztottakat is beállítottak a KEOKH és Útlevel Osztályra.⁵⁴ (Egy októberi jelentés szerint azonban a Magyarországon élő külföldiek operatív ellenőrzését ez a létszám-kiegészítés sem oldotta meg.⁵⁵) Megállapodtak arról is, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően csak indokolt esetben fogják igénybe venni az úgynevezett „külön szobát”, amelyet a gyanús utazók tanulmányozásakor használtak.⁵⁶

A KEOKH és Útlevel Osztály struktúrája – a korábban már ismertetett 1957. áprilisi szervezeti felépítéshez képest – egy év végén készített állománytáblázat szerint nem csak létszámadataiban módosult. A Titkárság mellett ugyan továbbra is négy (a, b, c és KEOKH) alosztály alkotta az osztályt, de a KEOKH alosztály a korábbi egy helyett három csoportból állt és 14-ről 30 főre duzzadt, így az osztály legnagyobb részlege lett. Az összlétszám pedig 93-ról 108-ra nőtt. Sajnos az 1957. év végi állománytáblázat a szervezeti egységek elnevezését nem tartalmazta, így az év közben történt egyéb esetleges strukturális változásokat, átcsoportosításokat nem tudjuk nyomon követni.⁵⁷

1958 márciusában Tatai József osztályvezető a hírszerzéstől és a kémelhárítástól egy-egy operatív tapasztalattal rendelkező beosztottat kért, hogy belőlük egy új csoportot szervezhessen.⁵⁸ Úgy tűnik tehát, hogy az állambiztonsági, titkos, operatív feladatok elvégzése folyamatosan nehézségeket okozott, mert időről időre felmerült, hogy kevés az olyan beosztott, akik állambiztonsági, operatív tapasztalattal rendelkeznek.

Júniusban Tatai József további hat KEOKH-előadót és kettő beosztottat kért a nyilvántartás kezelésére, valamint három géptáviró-kezelőt igényelt és a hét megyei útlevel-előadói státusz egy-egy fővel történő növelését is indítványozta. A BM Szervezési Osztály azonban úgy döntött, hogy osztályon belüli átcsoportosítással oldja meg a kialakult létszámhiányt. A budapesti és vidéki útlevel alosztálytól, valamint a leíró csoporttól négy főt áthelyeztek a KEOKH alosztályra, egy főt pedig a KEOKH nyilvántartóba. (További négy adminisztratív munkát végző beosztott is átkerült az osztályra a II. Főosztálytól és a Kormányőrségtől.)

A KEOKH és Útlevel Osztály, valamint a határátkelő állomások és a megyék közti géptáviró-összeköttetést is vissza kívánták állítani, amelynek a kezelésére a Határőrség

adott át három beosztottat. (A forradalom előtt már kiépített géptávíró-rendszer 1956 novembere óta nem működött, így a be- és kiutazó külföldiek figyelemmel kísérése nagy nehézségeket okozott.) A megyei főkapitányságokon rendszeresített KEOKH-előadók terheinek csökkentésére pedig adminisztratív munkaerőt állítottak be az útlevél-ügyintézők mellé.⁵⁹

A Belügyminisztérium 1958-ban jóváhagyott ügyrendje szerint a KEOKH és Útlevel Osztály vezetője és helyettese szakkérdésekben önállóan levelezést folytathatott a társmisztériumok miniszterhelyetteseivel, az országos hatóságok vezetőinek helyetteseivel, valamint főosztályvezetőivel, így hasonló státuszba kerültek, mint – többek közt – az országos parancsnokságok, az Anyagi és Technikai, a Terv- és Pénzügyi Főosztályok, a BM Személyzeti, Tanulmányi és Módszertani, a BM Külügyi Osztálya és a BM Titkárság vezetői és helyettesei.⁶⁰

Biszku Béla belügyminiszter és Szarka Károly külügyminiszter-helyettes 1961 márciusában közös előterjesztéssel fordult a PB-hez. Egy felhívás kibocsátására tettek javaslatot, mely a kádári konszolidáció egyik fontos lépéseként a külföldön élő – elsősorban a forradalom leverését követően elmenekült – magyarok állampolgárságának rendezését célozta.⁶¹ A politikai változásokkal összefüggésben 1961-ben alapvető szervezeti átalakításra került sor. Július 1-i hatállyal a KEOKH és Útlevel Osztály osztályvezetőjének irányítása alól kivonták a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalt és a BM II/2. (Kémelhárító) Osztály vezetőjének hatáskörébe utalták. Ugyanakkor a forradalom után külföldre szökött, de egyéni elbírálás vagy amnesztia alapján kegyelmet kapott és hazatért személyek állambiztonsági ellenőrzésére létrehozott Hazahozatali Bizottság irányítása – a II/2. Osztály vezetőjének hatásköréből – a BM Útlevel Osztály vezetőjének feladatai közé került.⁶²

A kémelhárítás szervezetébe került KEOKH feladatait egy miniszterhelyettesi utasítás már 1961 júliusában rögzítette. Továbbra is alapvető feladata maradt a Magyarországra érkezett nyugati országok állampolgárainak és szállásadó rokonainak az ellenőrzése, a beérkezett vízumkérelmek alapján nyilvántartások készítése, de a KEOKH vezetője akár felmentést is adhatott az útlevél-kötelezettség alól, ha politikai vagy operatív érdek ezt megkívánta. A beutazások engedélyezése mellett ellenőrizte, hogy a külföldiek eleget tettek-e a bejelentési kötelezettségüknek, adott esetben kezdeményezte a kiutasításukat, országos szinten koordinálta az állambiztonsági, rendészeti, igazgatási szervek közötti együttműködést, és az egyik nagyon fontos szerepe volt, hogy jelezze, ha párhuzamosan több operatív szerv foglalkozott egy-egy külföldi állampolgár megfigyelésével.⁶³

Az Útlevel Osztály és az állambiztonsági operatív osztályok kapcsolata természetesen nem volt problémamentes. 1961 őszen Tatai József osztályvezetőnek kellett levélben felhívni a II/6. (Szabotázselhárító) Osztály vezetőjének a figyelmét arra, hogy 1957 és 1960 között az Útlevel Osztály nyilvántartásába behelyezett figyelőkartonok aktualitását vizsgálja felül. Tatai szerint számtalanszor előfordult, hogy a feleslegessé vált kartonokat nem szüntették meg, ami nagymértékben gátolta az Útlevel Osztály munkáját, hisz minden egyes figyelőztetett személy esetében tisztázni kellett, hogy megfigyelésének oka továbbra is fenn áll-e vagy nem.⁶⁴

Az év végén az útlevélkérelmek számának robbanásszerű emelkedése, a nyugatra szökött hozzátartozók kérelmeinek külön kezelése és fokozott ellenőrzése, valamint az útlevélkérelmek elbírálási idejének 90-ről 60 napra történő leszállítása miatt az Útlevel Osztály vezetője 13 fős létszámemelésre tett javaslatot. Az elfogadott javaslat értelmében az A alosztályhoz kettő előadó és három adminisztrátor, a B alosztályhoz szintén kettő előadó és egy adminisztrátor, a D csoporthoz egy előadó, az E csoporthoz kettő nyilvántartó, míg az F csoporthoz kettő leíró került. Sajnos a fent felsorolt alosztályok és csoportok elnevezését és feladatát a javaslat nem tárgyalja, így csak feltételezéseink lehetnek ezen alosztályok és csoportok feladatáról.⁶⁵

A vezetői apparátus

A BM KEOKH és Útlevel Osztályt 1956 decembere és 1961 júliusa közt vezető Tatai (Truckenbrud) József 1917-ben született Kispesten, eredeti szakmája szerint bádogos (autókarosszéria-készítő) és vízvezeték szerelő, 1936 óta vett részt a munkásmozgalomban. 1945-ben lépett be az MKP-ba, és ebben az évben került a pesterzsébeti rendőrkapitányságra, ahol 1946-ban a Segédhivatal vezetője lett. Az ÁVH Útlevel Osztályán 1948-tól szintén segédhivatal-vezető, később előadó, majd osztályvezető-helyettes.⁶⁶ 1952. május 16-án nevezték ki a KEOKH és Útlevel Osztály vezetőjévé, ekkor kezdte meg egy évtizedes működését az (al)osztály élén.⁶⁷ 1953 júliusában Gerő Ernő javasolta a PB-nek, hogy Tatai legyen a KEOKH vezetője is. Pártmegbízatása instruktor és propagandista volt. ⁶⁸

A PB 1962. június 19-i ülése⁶⁹ foglalkozott Hazai Jenő, a kémelhárítás, Hollós Ervin, a belsőreakció-elhárítás, valamint Tatai József ügyével. Az állambiztonságon belül kialakulni látszó „balos ellenzékkel” a kádári vezetés le akart számolni, ezért 1962 júniusában Hazai Jenőt, Hollós Ervint és Tatai Józsefet leváltották.⁷⁰ Tatait a belügyminiszter 1962. augusztus 15-i hatállyal – a KÜM kikérése alapján – felmentette, és törölte a BM állományából.⁷¹ 1976-tól nyugállományba vonulásáig (1981) pozsonyi főkonzul volt.⁷² Az Útlevel Osztály vezetője Szívós Péter rendőr alezredes lett.

Szívós (Szeifert) Péter csak egy hónapig irányította az osztályt. 1923-ban született Balmazújvárosban. 1944 óta volt párttag. Mezőgazdasági cselédként dolgozott 1945 februárjáig, amikor jelentkezett a hadseregbe. Tartalékos századosként szerelt le 1946 májusában. 1947 februárjától a KV Agitációs és Propaganda Osztályán mint politikai munkatárs, majd 1954-ig a Párt és Tömegszervezetek Osztályán (PTO) tevékenykedett. Később első titkár Püspökladányban, majd a forradalom leverése után a Hajdú-Bihar megyei pártbizottság munkatársa volt. 1957 és 1960 között az SZKP hároméves főiskolájának a hallgatója, majd a PTO instruktora. 1961 áprilisában munkahelye javasolta a KB Titkárságának, hogy nevezzék ki a BM Útlevel Osztály helyettes vezetőjévé, amely pozíciót 1962. július 15-ig töltötte be.⁷³ Ekkor a belügyminiszter megbízta az osztály vezetésével, majd augusztus 15-én a BM III. Főcsoportfőnökség 3-as Osztályának a vezetője lett.⁷⁴

Az osztályvezető-helyettesek közül Fogarasi (Fuchs) Károly 1956 augusztusától töltötte be ezt a pozíciót. Nem tudjuk, hogy meddig volt az osztály második embere, feltehetően 1956 decemberéig, amikor Lakatos Emilt nevezték ki. Fogarasi eredeti foglalkozása géplakatos volt, 1946-ban került a Ganz Vagonyárból a Belügyminisztériumba. 1954-től a KEOKH és Útlevel Osztályon az állami utazások alosztályát vezette. A belügyminiszter-helyettes 1957. május 15-i hatállyal nevezte ki – a nyomozó alosztályra – alosztályvezetőnek.⁷⁵ 1960 augusztusában fegyelmi eljárás indult ellene államtitok megsértése és vagyoni előny elfogadásának (korrupció) büntette miatt, és 1960. szeptember 5-én nyugállományba helyezték.⁷⁶

Lakatos Emil 1956 decembere és 1957 májusa között volt osztályvezető-helyettes. A szabósegédként dolgozó Lakatos szüleivel 1930-ban Belgiumba emigrált, ahol a kommunista párt tagja és a partizánmozgalom főparancsnok-helyettese lett. 1948-ban tért vissza Magyarországra. 1956 decemberében került a BM állományába, 1957 májusáig az Útlevel Osztály osztályvezető-helyetteseként dolgozott. 1957 ősztől a hírszerzés állományába került, 1965-ig beosztott hírszerzőként teljesített szolgálatot a párizsi rezidentúrán, 1979-ben került nyugállományba.⁷⁷

Azt, hogy Lakatos Emil májusi távozása és Szikra Mihály októberben történt kinevezése közti időszakban ki töltötte be az osztályvezető-helyettesi pozíciót, nem tudjuk. Szikra Mihályról, bár szinte az egész vizsgált korszakban (1957 októbere és 1962 májusa között) osztályvezető-helyettesként dolgozott, kevés információval rendelkezünk. Szikra a BM Szabolcs-Szatmár megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának vezetője volt 1957 ősziéig. 1957. október 21-én a belügyminiszter kinevezte a BM KEOKH és Útlevel Osztály helyettes vezetőjének, 1961 júniusában a KEOKH vezetője volt.⁷⁸

Rostás Tivadar 1961. június 7-től 1965 februárjáig volt a BM Útlevel Osztályon osztályvezető-helyettes. Rostás 1929-ben született, eredeti foglalkozása bányász. 1946-tól volt párttag, 1949-ben került a BM állományába, a Belső Karhatalomnál teljesített szolgálatot, majd a Vizsgálati Főosztályra került. 1953-ban került a KEOKH és Útlevel

Osztályra, 1954-től a hivatalos kiutazások alosztályán volt beosztott. 1955-től ugyanott csoportvezető egészen 1961 júniusáig.⁷⁹

Az alosztályvezetők közül Kékes Pál 1958. január 1. és 1961. december 15. között állt az egyik részleg élén. Kékes 1922-ben született, 1945 májusában került a Belügyminisztérium állományába. Már 1954-ben a BM KEOKH és Útlevel Osztályon alosztályvezetőként dolgozott egészen 1961 decemberéig. Sajnos azt nem sikerült megállapítanom, hogy 1954 és 1961 között mely alosztály(ok)on tevékenykedett. 1961. december 15-ével a II/3. Osztály szigorúan titkos állományába került, majd 1965-ben fegyelmivel szerelték le.⁸⁰

Víg Lajos 1958-tól volt megbízott alosztályvezető-helyettes. 1910-ben született, eredeti foglalkozása asztalos volt. 1945-től párttag, 1947-től teljesített szolgálatot a BM állományában. 1957 nyaráig a Kormányórségnél volt, majd a Hazahozatali Bizottságnál csoportvezető s egyben megbízott alosztályvezető-helyettes.⁸¹ A belügyminiszter 1962. február 1-jei hatállyal helyezte át a II/2. Osztály állományából az Útlevel Osztályhoz csoportvezetőnek.⁸²

Haraszi Lajost a belügyminiszter helyettese 1961. június 2-án kelt parancsában felmentette a BM KEOKH és Útlevel Osztályon végzett csoportvezetői beosztása alól, és kinevezte a BM Útlevel Osztály A alosztálya vezetőjének.⁸³ Róla és a BM Útlevel Osztály többi alosztályvezetőjéről nincsenek adataim.

Az 1961 nyarától a II/2. (Kémelhárító) Osztály keretében működő KEOKH (II/2-K) alosztály vezetői – a korábban a BM KEOKH és Útlevel Osztályon osztályvezető-helyettesként működő – Szikra Mihály, majd 1962 márciusától Turcsán József voltak. Utóbbi 1919-ben született Temesvárott, eredeti foglalkozása cipészsegéd volt, 1939-ben települt át Magyarországra, 1945-ben lépett be az MKP-ba, és ugyanekkor lett a Belügyminisztérium állományának tagja is. 1949-ben egyéves operatív iskolát végzett a Szovjetunióban, majd ezután a kémelhárítás helyettes vezetőjévé nevezték ki. A forradalom alatt fegyveresen harcolt a szovjet csapatok mellett, novemberben aktívan részt vett a politikai rendőrség újjászervezésében. 1962 márciusában a belügyminiszter helyettese – a kémelhárító osztályon betöltött osztályvezetői beosztásának meghagyása mellett – a KEOKH alosztályvezetőjévé nevezte ki, amelyet Pap János belügyminiszter 1962. augusztus 15-i hatállyal visszavont és felmentette beosztása alól.⁸⁴ Őt Szigeti György követte 1962. szeptember 1-jei hatállyal a BM III. Főcsoportfőnökség 2. Csoportfőnökség KEOKH alosztálya élén.⁸⁵

(Előfordul, hogy csak egy-egy adat utal az alosztályvezető személyére, de az illető személyi anyagát nem sikerült megtalálni. Ilyen Kőrös József, aki alosztályvezetőként írta alá egyik beosztottjának minősítő lapját 1958 áprilisában, de egyéb dokumentum nem informál erről.⁸⁶)

A BM KEOKH és Útlevel Osztály csoportvezetői közül Sándor Miklós 1914-ben született Budapesten, eredetileg rézművessegédként dolgozott, 1933 óta volt párttag. 1951-ben került a BM állományába, 1954-től a KEOKH és Útlevel Osztály főoperatív beosztottjaként a Soron kívüli alosztályon dolgozott. A forradalom leverésekor az I. Forradalmi Tiszti Ezred tagjaként a XV. kerületben teljesített szolgálatot 1957 januárjáig. Ekkortól ismét a Soron kívüli alosztály beosztottja, majd 1959 májusától megbízták az Állami (hivatalos) utazásokat intéző csoport vezetésével, amit nyugdíjazásáig, 1962. szeptember 1-ig látott el.⁸⁷

Forgács Andor 1916-ban született, eredeti foglalkozása fogtechnikus volt. 1945 óta volt párttag, 1948 és 1956 között a IV. kerületi pártbizottság politikai munkatársa. 1956. december 13-án került a KEOKH és Útlevel Osztály Nyomozó alosztályára, mint nyomozó, ahol 1958 januárjától csoportvezetőként dolgozott.⁸⁸ 1961. június 15-től a „baráti” országokból érkező kérelmeket feldolgozó (IBUSZ-) csoport vezetőjévé nevezték ki. 1962 áprilisától pedig a Nyugati kérelmeket, majd 1963 áprilisától a Hivatalos kérelmeket feldolgozó csoportot vezette. Gimnáziumi érettségivel, kétéves pártfőiskolával rendelkezett, valamint levelező tagozaton elvégezte a kétéves Dzserszinszkij-iskolát is. 1971-ben a nyugdíjkorhatár elérésével helyezték nyugállományba.⁸⁹

Vicze Károly 1928-án született Végváron (Románia), 1947-ben költözött Magyarországra. Kezdetben szabóinasként, illetve betanított munkásként dolgozott. 1947-ben lépett be az MKP-ba, 1949-től katona volt, majd elvégezte az egy hónapos

Dzerzsinszkij-iskolát. 1952-től a BM KEOKH és Útlevel Osztály beosztottjaként dolgozott, 1953-tól a Környezettanulmányozó csoport tagjaként. A forradalom leverését követően az I. Forradalmi Tiszti Ezredben szolgált, innen 1957 elején került vissza az osztályra. 1958. január 1-jétől – feltehetően – a Környezettanulmányozó csoport vezetője volt.⁹⁰ 1959 októbere és 1960 februárja között a II/5. Osztályra vezényelték, ahol a háborús és népellenes bűnöket elkövetők elleni nyomozások céljából létrehozott részleg munkájában vett részt. Ezután a hivatalos utazásokat intéző csoporthoz került, ahol elsősorban a fegyelmi és korrupciós ügyek kivizsgálását végezte. 1960 ősztől a kivándorlási kérelmek feldolgozását bízták rá, valamint a Panaszirodán látott el feladatokat. 1979-ben került nyugállományba.⁹¹

(Mérő Lajosné és Petró Gyuláné 1958. január 1-től, Haraszi Lajos pedig 1961. július 15-ig volt csoportvezető, de hogy mely csoportok élén álltak, arról nincsenek információim.⁹²)

A BM Útlevel Osztály csoportvezetője volt Jung Boriszné is, aki 1927-ben született, eredeti foglalkozása szerint adminisztrátor, 1951-ben lépett be a pártba, 1953-ban került a BM állományába, 1954-től a BM KEOKH és Útlevel Osztályon volt előadó. 1956 novembere után az IBUSZ-nál működő alosztály szervezését végezte, 1958 elején az úgynevezett népi demokratikus csoportot vezette, mint főelőadó. 1960-ban már a nyugati társas utazások operatív előkészítését végezte, majd 1962. szeptember 1-től a nyilvántartó csoport vezetője lett.⁹³

Studniczki Lászlónét a belügyminiszter helyettese 1962. szeptember 1-jei hatállyal a BM Útlevel Osztály vidéki csoportjának vezetésével bízta meg.⁹⁴

Koch Béla 1931-ben született, hegesztőként dolgozott. 1950-ben lépett be a pártba. 1951-ben került a BM állományába, 1952 és 1953 között a Katonai Elhárító Osztályon, majd 1955-ig a VIII. (Környezettanulmányozó) Osztályon dolgozott. 1957 nyaratól 1958 áprilisáig a B alosztályon, a hivatalos kiutazásokat intéző részlegnél végzett operatív ellenőrzéseket. 1961 júliusától a nyomozó csoport megbízott vezetője lett.⁹⁵

Víg Lajos és K. Kiss József beosztásáról, arról, hogy mely csoportok élén álltak, nincsenek adataim. A forrásokból csak az derül ki, hogy Víg Lajost a belügyminiszter 1962. február 1-jei hatállyal helyezte át a II/2. osztály állományából az Útlevel Osztály állományába csoportvezetőnek,⁹⁶ K. Kiss Józsefet pedig a belügyminiszter-helyettes 1962. január 1-i hatállyal – fegyelmi eljárás keretében – felmentette a BM Útlevel Osztály csoportvezetői pozíciójából, és ugyanoda osztotta be előadónak.⁹⁷

A külföldiek megfigyelése, az utazások ellenőrzése 1956 és 1962 között

A megtorlás és a represszió légkörében nemcsak az államközi, diplomáciai kapcsolatok, de a lakosság eddig sem túl gyakori és rendszeres, hivatalos vagy magánjellegű kiutazásai is – nem számítva azt a rövid időt, amikor az osztrák és jugoszláv határokon menekülők százezrei hagyták el az országot – szinte lehetetlenné váltak.⁹⁸ A nemzetközi kapcsolatok szabályozása az 1956-os forradalom leverését közvetlenül követően a hatalmat megszerző Kádár-csoport számára elsősorban belügyi és állambiztonsági kérdés volt. A hivatalos külföldi utazások engedélyezésének rendjét a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azonban – a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés és a gazdasági kapcsolatok élénkítése miatt – fontosnak tartotta minél előbb rendezni. Egy 1957 eleji, a fegyveres erők minisztere által szignált előterjesztés vált az alapjává a későbbi szabályozásoknak. A kormány február 21-én tárgyalta meg a határozati javaslatot, melynek értelmében a hivatalos külföldi utazásokra javasolt személy – elsősorban politikai – megbízhatóságáért a kiküldő minisztérium (országos hatáskörű szerv) vezetője vagy a helyettese volt a felelős, az, aki az útlevelkérelmet is aláírta. Szempont volt az is, hogy csak abban az esetben lehetett kiutazásra kérelmet előterjeszteni, ha az utazáshoz szükséges devizakeret rendelkezésre állt. A KEOKH és Útlevel Osztály azonban az útlevel kiállítását megtagadhatta abban az esetben, ha olyan „ellenőrzött adatok” jutottak a birtokába, amelyek szerint az illető kiutazása veszélyezteti az állam érdekeit.⁹⁹

Ugyan létezett egy „Hivatalos Kiutazásokat Felülvizsgáló Bizottság”, amelynél az útlevélkérelem elutasítása miatt lehetett fellebbezni, de nincs adatunk arról, hogy ez mint jogorvoslati fórum valóban működött-e, vagy csak formális testület volt.¹⁰⁰ Ennek a bizottságnak az elnöke Kiss Károly – az (Ideiglenes) Intéző Bizottság, később a PB, majd a KB Titkárság tagja – volt. A bizottságot az utazásra küldött személy munkahelyi vezetője, a II. Főosztályának kiküldöttje és a KEOKH és Útlevel Osztályának a vezetője alkották. A minisztériumoknak, országos hatáskörű szervezeteknek „tájékoztató jelleggel” negyedéves, illetve féléves kiutazási terveket is kellett készíteniük a KEOKH és Útlevel Osztály számára.¹⁰¹ 1957 áprilisában ugyan felmerült, hogy ezt a bizottságot megszüntetik – kormányhatározat is született erről –, de az Intéző Bizottság végül úgy döntött, hogy a kérdés végleges rendezéséig ennek a testületnek működnie kell.¹⁰² Olyannyira, hogy létszámát és hatáskörét 1958 januárjában bővítették, így a kiutazások engedélyezése, valamint a hivatalos utazások esetében a fellebbezések kizárólagos elbírálását is végezte.¹⁰³

1956 júliusa előtt a Magyarországon állandó vagy ideiglenes jelleggel tartózkodó külföldi állampolgároknak ún. bejelentőlapot kellett kitölteni. Mivel sok adminisztrációval járt, 1956 nyarán megszüntették ezt a gyakorlatot, és a szocialista és nyugati országok lakosai ehelyett a külképviseleteknél egy úgynevezett tartózkodási engedélyt kaptak, ami egyúttal a beutazásra való jelentkezésre és az ország területén való tartózkodásra is feljogosított. Tatai József viszont az 1956 nyara előtti rendszer visszaállítását szorgalmazta, melyet azzal indokolt, hogy a forradalom alatt sok külföldi állampolgár vett részt az „eseményekben”, akiknek a megtalálása a bejelentési rendszer megszüntetése miatt nagy nehézségeket okozott. Ezért a bejelentőlapos rendszert 1958 januárjában visszaállították.¹⁰⁴

Ekkor újra szigorítottak az idegenrendészeti szabályokon, az 1958. január 1-je után vízumot kapott szocialista országokbeli állampolgároknak ismét jelentkeznie kellett a KEOKH-nál vagy a megyei rendőr főkapitányságokon. (A forradalmat megelőző időszakban a 60 napnál nem hosszabb időre érkező, „baráti” országokból beutazó állampolgároknak nem kellett tartózkodási engedélyt kérni.¹⁰⁵)

Ugyanakkor a szigorításokkal párhuzamosan a Minisztertanács a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítése – egyúttal saját legitimitásának, elfogadottságának növelése – érdekében büntetlenséget ígért mindazok számára, akik a forradalom alatt hagyták el az országot és március végéig hazatérési szándékukat jelezték valamely külképviseleténél.¹⁰⁶ Azok számára azonban, akik határidőn túl jelentkeztek, a fenti rendelet már szigorúbb elbírálást helyezett kilátásba. Az ilyen kérelmek felülvizsgálatára a belügyminiszter felállított egy bizottságot, amelynek a vezetője a II. Főosztály Belső Reakció Elhárító (II/5.) Osztályának a vezetője, tagjai a kémelhárítás és a hírszerzés, valamint a KEOKH és Útlevel Osztály megbízottai voltak. A visszatelepülő ellenőrzését a különböző állambiztonsági nyilvántartásokban az ORFK egyik osztálya és a Politikai Nyilvántartó Osztály végezte.¹⁰⁷

A kormány a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyek hazatérését is – természetesen szigorú megszorítások között – elő kívánta segíteni, ezért a belügy-, a külügy-, a honvédelmi és az igazságügy-miniszter, valamint a Legfőbb Ügyész közös utasításában együttesen szabályozta a kérdést. Ennek értelmében – egy, a Belügyminisztérium által lefolytatott vizsgálat után – csak akkor volt engedélyezhető a kérelmező hazatérése, ha az nem veszélyeztette az állam biztonságát, illetve nem sértett államérdeket. Amennyiben a Belügyminisztérium engedélyezte az illető hazatérését, a külképviselet egy erre a célra rendszeresített igazolvánnyal látta el a kérelmezőt, és egyúttal felhívta a figyelmét, hogy a hazatérés jóváhagyása nem jelent egyúttal kegyelmet is, tehát Magyarországon a hazatérése után vállalnia kell a korábban elkövetett bűncselekményéért a büntetőjogi felelősséget. Így az igazolvánnyal hazatérőt, amennyiben Magyarországon vagy külföldön jelentős bűncselekményt követett el (a rendelkezés nem részletezte, melyek ezek), előzetes letartóztatásba kellett helyezni, és ellene a büntetőeljárást meg kellett indítani. Mentessült az előzetes letartóztatás alól az, aki a tiltott határátlépésen kívül más bűncselekményt nem követett el, különösen ha az illető büntetlen előéletű volt.¹⁰⁸

Nemcsak az operatív feladatot ellátó központi osztályok, de a budapesti és a megyei politikai nyomozó osztályok vezetői is felelősek voltak az általuk védett területre hivatalosan beutazó nem szocialista állampolgárságú (rokon)látogatók ellenőrzéséért és az elhárítás megszervezéséért. Amikor tőkés országból érkező állampolgárok kértek beutazási engedélyt vagy lépték át a határt, vagy az átutazó vízumban meghatározott időpontig nem hagyták el az országot, akkor a Határőrség Parancsnoka és a Hírosztály Vezetője jelezte ezt a KEOKH és Útlevel Osztály felé, mely értesítette az illetékes operatív osztályt. Egy belügyminiszteri parancs azt is felsorolta, hogy hol, mely intézményekben kellett állandó jellegű operatív hálózatot kiépíteni.¹⁰⁹

Biszkú Béla belügyminiszter „házon belül” is rendezni kívánta az útlevelkiadás gyakorlatát. Egy 1959. februári utasításban¹¹⁰ az operatív célból kiadott útlevelek szabályozását rendelte el. Az utasítás indoklásaként megemlítette, hogy a KEOKH és Útlevel Osztálytól egyre több esetben kértek minisztériumi beosztottak – operatív érdekekre hivatkozva – polgári személyek részére útlevelet, amely visszaélésekre adott alkalmat.¹¹¹ Ezért az utasítás hatályba lépését követően a KEOKH és Útlevel Osztály operatív (szolgálati) érdekből útlevelet csak a kémelhárítás, a hírszerzés, a közlekedési és a belsőreakció-elhárítás vezetői, valamint a Határőrség parancsnoka kérelmére adhatott ki a miniszter utasítására, a miniszterhelyettesek és a II. Főosztály vezetője és helyetteseik jóváhagyásával. A belügyi dolgozók nem hivatalos célból szocialista országba történő kiutazási kérelmét a minisztérium központi főosztályai, önálló osztályainak vezetői, az országos parancsnokok és a megyei (budapesti) parancsnokok engedélyezhették, s a kérelmeket a BM Titkársághoz kellett felterjeszteni, mert a KEOKH és Útlevel Osztály az utasítás hatályba lépése után útleveligénylést közvetlenül beosztottaktól már nem fogadhatott el. A tőkés országokba, illetve a Jugoszláviába irányuló kiutazási kérelmeket – amennyiben az illetékes miniszterhelyettes vagy a II. Főosztály vezetője azt javasolta – a belügyminiszterhez kellett jóváhagyásra felterjeszteni.¹¹² A BM Titkársági feljegyzés szerint a BM beosztottak és hozzátartozóik magáncélú útlevelkiadását a BM Titkársága, míg például a sportolók, művészek, művészegyüttesek útlevelkiadását a KEOKH és Útlevel Osztály intézte.¹¹³

1959 nyarán a Budapesti Rendőr Főkapitányság (BRFK) Politikai Nyomozó Osztálya a ki- és beutazó külföldiek hatékonyabb ellenőrzése érdekében a KEOKH által megküldött névsorból – amely tartalmazta a Budapestre rokonlátogatásra érkezett jugoszláv és nyugati állampolgárok, valamint szállásadók adatait és a beutazásuk időpontját – egy adatbázist készített, amelyet folyamatosan frissítettek. A KEOKH és Útlevel Osztálynak ezen személyek útlevelkérelmét véleményezésre minden esetben meg kellett küldeni a BRFK illetékes (II. és V.) alosztályára.¹¹⁴

1960 tavaszától egyszerűsítették a hivatalosan és rendszeresen külföldre távozó, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium felügyelet alá tartozó autóbusz- és tehergépkocsi-vezetők kilépési engedélyének magadását. Korábban a gyakran ismétlődő szolgálati utazások – például a repülő és hajózó személyzet – esetében belügyminisztériumi hozzájárulás után közvetlenül nyújtották be a kilépési engedélyeket a KEOKH és Útlevel Osztálynak vagy az IBUSZ vezérigazgatójának. A Kossa István miniszter által javasolt módosítás értelmében ezután nem miniszter, miniszterhelyettes, hanem az illetékes (vasúti, autóközlekedési) főosztály vezetője szignálta ki a kiutazási kérelmeket, amelyeket ezentúl a KEOKH és Útlevel Osztálynak el kellett fogadnia.¹¹⁵

Abban az esetben, ha magyar állampolgárok kértek tőkés országba kiutazási kérelmet, azt is az operatív terület szerint illetékes osztály vezetője bírálta el. Vitás esetekben a II. Főosztály vezetője döntött. Alapelv volt, hogy kompromittált személy nem utazhatott ki, illetve az is, hogy nagyobb csoportok kiutazását hálózati személyekkel biztosította a szerv, akiket a kémelhárító osztály irányított. Ezt az előírást 1962-ben miniszterhelyettesi parancssal pontosították. Minden – 6 hónapnál hosszabb időre – nyugati országba kiutazó magyar csoportot hálózati úton is biztosítani kellett. A kiutazási kérelmet elbíráló operatív osztály vezetője a tervezett útról a KEOKH és Útlevel Osztályt és a hírszerzést is értesítette. Amennyiben egyénileg utazott ki valaki fél évnél hosszabb időre, úgy a hírszerzésnek kellett – ha a kiutazó személy operatív elhárításra vagy hírszerzésre alkalmasnak mutatkozott – megbízni őt, akár beszerzéssel, akár beszerzés nélkül egy-egy feladat elvégzésére. A fél évet meg nem haladó egyéni és

csoportos kiutazások esetében az illetékes operatív osztály felelőssége és joga volt megszervezni, amennyiben úgy ítélte meg, az illető, illetve a csoport hálózati biztosítását.**116**

A kádári vezetés számára az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a gazdasági kapcsolatok élénkítéséhez, a külkereskedelem beindításához, valamint az 1956 utáni megtorlások miatt a Magyarországról Nyugaton rögzült kép javításához elengedhetetlen volt a hivatalos és a magánjellegű (turista) kiutazásokra vonatkozó szabályok enyhítése. A magyarországi pártvezetés a megtorlásokat követő nemzetközi elszigeteltségből minél előbb megpróbált „kitörni”, de nemcsak az államközi, diplomáciai kapcsolatokat, hanem a nemzetközi érintkezések egyéb, alsóbb szintjeit is normalizálni kívánta. Így a Magyarország elleni „hidegháborús propaganda” hatásának csökkentése érdekében a politikai vezetés nem ellenezte, hanem inkább támogatta a kapitalista (és szocialista) országokból érkező turistaforgalom növekedését, abban bízva, hogy többségük pozitív tapasztalatokat szerezve tér vissza hazájába. Ennek a „nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére irányuló politikának” eredményeképpen 1960-ra a nyugati országok viszonylatában is megsokszorozódott a magyarországi hivatalos és magán (turista) beutazások száma, megnőtt az idegenforgalom jelentősége.

Ezért a KEOKH és Útlevel Osztály javaslatot készített az útlevel- és vízumkiadás módosítására. Az előterjesztés PB-vitája során Marosán György többször sérelmezte, hogy gyakran a Belügyminisztériummal „takaróznak” az állami vezetők, amikor egy-egy személy külföldi kiutazását megakadályozzák. A felelősségnek a belügyre való áthárítása – véleménye szerint – gyakorlattá vált.**117** Ezért a PB határozati javaslata szerint a későbbiekben a hivatalos kiutazásokat ugyan a Belügyminisztérium szerveinek kellett engedélyezniük a különböző tárcák, illetve az országos hatáskörű szervek, főhatóságok vezetői ajánlása alapján, de a kiutazó személyek megbízhatóságáért elsősorban a javaslatot tevő szervek vezetői voltak felelősek.**118** Magánkezdeményezésű tanulmányút (konferencia, szakmai gyakorlat) esetében a KEOKH és Útlevel Osztály csak abban az esetben adhatott ki útlevelet, ha az illetékes szakminiszter írásbeli javaslatában támogatta azt. (Az utazáshoz és a külföldi tartózkodáshoz szükséges devizáról a meghívó félnek kellett gondoskodnia.) A javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium közötti véleményeltérés esetén – a kiutazást felterjesztő felelősségére – ugyan kiutazhatott az illető, kivéve persze akkor, ha az utazás az állam biztonságát súlyosan veszélyeztette volna. Ugyanakkor megszüntették a Külföldi Kapcsolatok Bizottságát, de egyúttal létrehoztak egy ún. Fellebbezési Bizottságot az elutasítások másodfokú felülvizsgálatára.**119** Amennyiben a bizottság a kérelmet másodfokon is elutasította, ennek indoklását – a konspiráció betartása mellett (hivatkozhattak egyes kapitalista országok Magyarországgal szembeni vízumpolitikájára vagy a külföldön élő rokonok esetleges ellenséges magatartására, a devizakeret kimerülésére stb.) – közölni kellett a kérelmezővel és a javaslatot tevő szerv vezetőjével.**120**

A nyugati országok állampolgárainak beutazásakor, akár hivatalos keretek között, tehát a magyar minisztériumok, főhatóságok meghívására érkeztek Magyarországra, akár magáncélból látogattak hazánkba, a kérelmeket a KEOKH intézte. A hivatalos beutazók tartózkodási engedélyének kiadását a hivataltól a szakminisztériumok kérhették, míg a magáncéllal beutazókat a KEOKH minden esetben a központi nyilvántartóban ellenőrizte, de szükség esetén kikérte az illetékes operatív osztály véleményét is.**121** Amennyiben aggályos körülmény merült fel (például a külföldi állampolgár Magyarországon élő hozzátartozójával kapcsolatban), úgy újabb információkat szereztek be. Turista-beutazásokat az IBUSZ és egyes külföldi utazási irodák szervezése alapján engedélyeztek. A külföldi utazási irodák a kérelmeket az IBUSZ-hoz továbbították, az pedig a KEOKH-hoz, ahol a kérelmeket felülvizsgálták, és amennyiben úgy ítélték meg, további ellenőrzéseket végeztek, majd tájékoztatás céljából minden egyes beutazóról értesítést küldtek az illetékes operatív osztálynak.**122**

A fenti PB-jelentés megállapította, hogy az idegenforgalom növekedésével együtt az ellenséges aknamunka és propaganda is egyre aktívabb lett, viszont a belügyi szervek – elsősorban a kémelhárítás – nem voltak felkészülve sem technikailag, sem szervezetileg a megnövekedett utasforgalom ellenőrzésére. Az állambiztonság tisztában volt azzal, hogy a nyugati országokba történő kiutazás részleges liberalizálása milyen

súlyos veszélyekkel járhat. Hiába hozott a PB erre vonatkozó határozatot 1960-ban, az egyik legnagyobb problémát továbbra is az jelentette, hogy az állami és egyéb intézményekben az utazások intézése nem volt egységesen szabályozva, azaz nem volt tisztázva, hogy ki dönthet a kiutazó személyekről, illetve hogy a külföldi állampolgárok kísérése, megbízható tolmácsokkal való „ellátása” kinek a feladata, illetve kinek a felelőssége. Ezért a PB 1961. február 7-i ülésén megtárgyalta a KB Adminisztratív Osztálya által készített javaslatot, mely az állami intézményekben történő ellenőrzés hatékonyabbá tételével, az idegenforgalom növekedésével kialakult új helyzetre kívánt (állambiztonsági) választ adni. A testület határozatában – a belügyminiszter és a BM feladatainak meghatározása mellett – az állami intézményekben „külföldi kapcsolatok osztályai” létrehozását határozta el. Ezek feladata a határozat szerint, a hivatalos útlevél- és vízumügyek intézése, a nemzetközi értekezletek szervezése, a nyugati országokból visszaérkezett magyar állampolgárok beszámoltatása lett. A külföldi kapcsolatok osztályait a minisztériumokban és a főhatóságokban hozták létre, ahol nemcsak a hivatalos kiküldetéssel kiutazó vagy érkező személyeket vizsgálták, hanem a magánjellegű, turista vagy a rokonlátogatások során történő be- és kiutazások ellenőrzését is végezték. ¹²³

Az állambiztonsági szervek 1962-es szervezeti átalakítása nyomán kialakított (fő)csoportfőnöki rendszerben a III/3. (Útlevel) Osztály ¹²⁴ önálló osztályként működött tovább, a megyei szerveknél a megyei útlevel előadók a III/3. Osztály vezetője irányítása alatt, míg a megyei KEOKH-előadók a III/II-3. alosztály keretében dolgoztak tovább. A – kémelhárítás keretében megszervezett – KEOKH a BM III. Főcsoportfőnökség II. Csoportfőnökségének egyik alosztálya lett.

¹ Az 1930. évi XXVIII. törvénycikk a külföldieknek a magyar korona országainak területén lakhatásáról szóló 1903.V. tc. egyes rendelkezéseinek módosításáról. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7840> (utolsó letöltés: 2011. június 23.)

² MOL XIX-B-1-az 25/33 eln./1945/VII. c. BM KEOKH körutasítás a német állampolgárok internálásáról, 1945. május 14.

³ Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 16.

⁴ MOL XIX-B-1-az 1. d. Rajk László belügyminiszter határátlépésre vonatkozó rendelkezéseinek összefoglalása, 1946. június 8.

⁵ MOL XIX-B-1-az 1. d. A „határátlépésre vonatkozó rendelkezések összefoglalása” című rendelet kiegészítése, 1946. augusztus 2.

⁶ 17/1954. (III. 10.) M. T. számú rendelet a külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásáról. *TRHGY*, 1955: 220–221. Bővebben Wetzel, 2009: 207–208. és 210–211.

⁷ 4.340/1945 ME-, illetve a 612.953/1946 BM-rendeletek. Bencsik–Nagy, 2005: 13.

⁸ Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április 12. körül. Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 110.

⁹ Bencsik–Nagy, 2005: 15.

¹⁰ Gábor, 1998: 172. Gábor Róbert az Útlevel Osztályt a XIII. alosztályként nevezi meg, azonban korabeli levéltári források ellentmondanak ennek. A XIII. alosztály 1947 szeptemberétől az ÁVO Épületgondnokságát jelölte. ÁBTL 1.2. 197/1947. sz. napiparancs az „Épületgondnokság” elnevezés használatának megszüntetéséről, 1947. szeptember 4. Ugyanakkor több napiparancs is az Útlevel Osztályt sorszám nélkül említi. Például: ÁBTL 1.2. 246/1947. sz. napiparancs az ÁVO énekkar megalakulásáról, 1947. október 31.; ÁBTL 1.2. 52/1948. sz. napiparancs az ÁVO és az Útlevel Osztály asztalitenisz házi bajnokságának beindításáról, 1948. március 3.

¹¹ Gábor, 1998: 172.; ÁBTL 1.2. 3/1948. sz. napiparancs az útlevelügyek priorálásáról, 1948. január 17.

¹² MOL M-KS 276. f. 84. cs. 2. ö. e. Jegyzőkönyv a Belügyi Bizottság 1948. július 12-i üléséről.

¹³ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bajtárs részére, 1950. december 9.

¹⁴ Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

¹⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 11. ö. e. Javaslat az Államvédelmi Osztály közép fokú hatósággá való átszervezése tárgyában. Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának 1948. szeptember 7-i üléséről. Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 13.

¹⁶ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság létszámának változásáról az 1946–1952 években, 1952. december 30.

¹⁷ Cseh, 1999: 76.

¹⁸ Fekete (kézirat).

¹⁹ Cseh, 1999: 76.; Öry, 2001: 60.

²⁰ MOL XIX-B-1-j-1950/49-1116/1948. Ormay István rendőrezredes levele a belügyminiszterhez, 1949. január 4.; MOL XIX-B-1-j-303.725/1949. Rendelettervezet a toloncolási eljárás során beszedett térítések és a csoportos külföldi üdültetésekkel kapcsolatban szedett 1 Ft-os kezelési költségek szabályozására, 1949. augusztus 30.

²¹ ÁBTL 2.1. V-150 028/1. (VI/1-a) Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. március 26. és ÁBTL 2.1. V-150 319 (VI/19.). Jegyzőkönyv Komendó János és Csapó Andor szembesítéséről, 1953. október 17. Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 19.

²² MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi és megyei szervei jelenlegi állományáról kategóriák szerint csoportosítva, 1951. október 12.; MOL XIX-B-1-au 27. d. Az Államvédelmi Hatóság szervezete, hivatásos és sorozott létszáma az 1951. október 12-i állapot szerint.

²³ MOL XIX-B-1-au 27. d. A Péter Gábor vezette ÁVH szervezeti ábrája. D. n.; Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

²⁴ MOL M-KS 276. f. 96. cs. 94. ö. e. Feljegyzés újfajta bejelentőlap kibocsátásáról külföldi állampolgárok számára, 1950. augusztus 25.

²⁵ ÁBTL 4.2. 054/1951. ÁVH. T. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 55. sz. parancsa, 1951. július 10.

²⁶ ÁBTL 1.4. 3. d. Kivonat az 1952. január 30-i kollégiumi ülés határozataiból.

²⁷ ÁBTL 1.4. 3. d. Kivonat az 1952. június 4-i kollégiumi ülés határozatából.

²⁸ A „dunai hajós”-útlevelet a nemzetközi dunai forgalomban közlekedő hajósok, míg az „állandó romániai lakos, magyar állampolgár”-útlevelet a magyar–román állampolgársági egyezményben megjelölt magyar állampolgárok – akik állandó jelleggel éltek Romániában – igényelheték. A hontalan-útleveleket a Magyarországon lakó állampolgárság nélküli személyek a KEOKH-tól kérhették. Bencsik–Nagy, 2005: 228.

²⁹ Uo. 20.

³⁰ ÁBTL 1.4. 3. d. Kivonat az 1953. május 13-i kollégiumi ülés határozataiból, 1953. május 18.

³¹ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Feljegyzés az ÁVH és a BM létszámáról, 1953. június 18.

³² MOL XIX-B-1-au 27. d. Az Államvédelmi Hatóság szervezete, hivatásos és sorozott létszáma, 1953. július 14-i állapot szerint.

³³ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 32. számú parancsa, 1953. július 31.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 288. számú állományparancsa, 1955. február 16. 571. d.

³⁴ Öry, 2001: 60.

³⁵ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás a központi államvédelmi szervek rendszeresített létszámának emelkedéséről 1954. január 1-től június 1-ig, 1954. június 16.

³⁶ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az államvédelmi, állambiztonsági szervek létszámának változásáról. D. n.

³⁷ Tatai József osztályvezető jelentése a KEOKH Útlevel Osztály munkájáról, 1955. november 5. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. november 11-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 921 és 934–941.

³⁸ A BM Ellenőrzési Osztály jelentése a KEOKH Útlevel Osztály munkájáról. D. n. Uo. 941–943.

³⁹ ÁBTL 4.2. 2-3/72/1955 3. d. A belügyminiszter 72. számú parancsa, 1955. november 11.

⁴⁰ A KEOKH munkáját a – korábban már említett – Minisztertanács 17/1954 (III. 10.) MT. számú rendelete alapján végezte. Ez a rendelet a külföldiekkel kapcsolatos valamennyi ügyintézészt a belügyminiszter hatáskörébe utalta. ÁBTL 4.2. 10-50/903/1954. A belügyminiszter 2. számú utasítása a külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásáról, 1954. május 13.

⁴¹ Javaslat a Belügyminisztérium ügyrendjére. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1954. szeptember 28-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 131–135.

⁴² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 222. ö. e. Az MDP KV PB 1955. március 24-i ülésének jegyzőkönyve.

⁴³ Jelentés a KEOKH és Útlevel Osztály racionalizálási munkájáról. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. március 18-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.) 2005: 395. és 433–439. A KEOKH és Útlevel Osztály munkavégzésének racionalizálása összefüggésben lehetett a külföldiek utazásáról szóló – többször hivatkozott – minisztertanácsi rendelet megszületésével. (A külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásukról szóló 17/1954. [III. 10.] MT. rendelet.)

⁴⁴ MOL XIX-B-1-az 4-56/2/1955. A belügyminiszter-helyettes 3. számú parancsa a vidéki KEOKH útlevel csoportok munkájában meglévő hiányosságok megszüntetéséről, 1955. március 3. ÁBTL 4.2. 10-1095/1965. 4. d. A belügyminiszter helyettesének 13. számú parancsa a megyei főosztályok önálló útlevel kiadásának bevezetéséről, 1956. május 31.

⁴⁵ Jelentés a KEOKH és Útlevel Osztály racionalizálási munkájáról. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. március 18-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 395. és 433–439.

⁴⁶ ÁBTL 1.6. 1. d. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17.

- ⁴⁷ MOL XIX-B-1-z. sz. n. Javaslat az Országos Rendőr Főkapitányság szervezeti felépítésére és létszámára, 1957. január 12.
- ⁴⁸ ÁBTL 4.2 6-200/8/1957. 5. d. A belügyminiszter 8. számú parancsa a BM szervek megnevezése és szervezeti hovatartozása tárgyában, 1957. április 9.
- ⁴⁹ MOL XIX-B-1-au 3. d. A BM Titkársága, a KEOKH és Útlevel Osztály és a miniszteri és miniszterhelyettesi titkárságok szervezeti felépítése és létszámelosztása, 1957. április 19.
- ⁵⁰ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az államvédelmi, állambiztonsági szervek létszámának változásáról. D. n.
- ⁵¹ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az államvédelmi, állambiztonsági szervek szervezeti változásáról. D. n.
- ⁵² MOL XIX-B-1-au. sz. n. Feljegyzés a Belügyminisztérium szervezetének alakulásáról az ellenforradalmat közvetlenül követő időszakban, 1959. július 8.
- ⁵³ ÁBTL 1.6. 1. d. Az ORFK II. Főosztály vezetőjének 4. számú utasítása, 1957. április 15. A forradalom előtti és utáni szabályozás az útleveleket kiállító szervek megoszlása tekintetében lényegében nem módosult, hiszen ugyanazon típusú úti okmányok kiállítását látták el. Újdonság csupán az volt, hogy a látogatás céljából külföldre utazók számára kiadott betétlapot és a külföldön élő magyar állampolgárok útlevelének kiállítását is a BM Útlevel Osztály adta ki. Bencsik–Nagy, 2005: 229.
- ⁵⁴ ÁBTL 1.6. 4. d. A belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által vezetett értekezlet jegyzőkönyve, 1957. június 26.
- ⁵⁵ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Jelentés a Belügyminisztérium politikai nyomozó apparátus létszámhelyzetéről, 1957. október 8.
- ⁵⁶ ÁBTL 1.6. 4. d. A belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által vezetett értekezlet jegyzőkönyve, 1957. június 26.
- ⁵⁷ MOL XIX-B-1-au 56. d. A BM KEOKH és Útlevel Osztály állománytáblázata, 1957. december 23.
- ⁵⁸ ÁBTL 1.6. 5. d. Tatai József szolgálati jegye Móró Istvánnak operatív csoport felállítása érdekében, 1958. március 26.
- ⁵⁹ MOL XIX-B-1-au. sz. n. Javaslat a BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezeti felépítésének módosítására, megyei problémáinak megoldására, 1958. június 12.
- ⁶⁰ MOL XIX-B-1-az-10-21/16-1958. 34. d. A belügyminiszter 16. számú parancsa a BM ügyrendjének kiadására, 1958. július 17.
- ⁶¹ MOL 288. f. 5. cs. 226. ö. e. Előterjesztés a MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságához, a külföldön élő magyar állampolgárok összeírásáról és úti okmánnyal való ellátásáról, 1961. március 17. Az előterjesztést a PB elfogadta és az Elnöki Tanács 6/1961. számú határozata alapján a Kormány határozatot hozott a konzuli útlevelek kiadásáról és a disszidens hozzátartozók kiutazásának engedélyezéséről. *TRHGY*, 1962: 179. Lásd még MOL XIX-A-83-b-3082/1961. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3082/1961. sz. határozata a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszeréről, 1961. március 28. Az útlevelkiadással kapcsolatos első nyilvános kormányrendelet (1948-óta) is ekkor született meg, mely csupán kisebb változtatásokat tartalmazott, de azt továbbra sem tartalmazta, hogy milyen szempontok alapján bírálják el a kérelmeket. 10/1961 (III. 31.) Korm. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről. *TRHGY*, 1962: 206–207., illetve az 1/1961. (III. 31.) B. M. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről szóló 10/1961. (III. 31.) Korm. számú rendelet végrehajtásáról. Uo. 425–426. Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 58–63.
- ⁶² ÁBTL 4.2. 10-22/4/1961. A belügyminiszter 004. számú utasítása, 1961. június 23. Egyes források nem „Hazahozatali”, hanem „Hazatelepítési Bizottság”-ot írnak. ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 04385. számú parancsa, 1957. december 16. 578. d.
- ⁶³ ÁBTL 4.2. 10-24/18/1961. 9. d. A belügyminiszter-helyettes 0018. számú utasítása a vízumra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról, 1961. július 28.; ÁBTL 4.1. A-3016/14. 28–29.
- ⁶⁴ ÁBTL 1.6. 9. d. Tatai József osztályvezető levele a II/6. Osztály vezetőjének az 1957–1960. között felállított figyelőkartonok felülvizsgálása tárgyában, 1961. október 31.
- ⁶⁵ MOL XIX-B-1-au 16. d. Javaslat a BM Útlevel Osztály létszámának 13 fős emelésére, 1961. december 2. Egy 1965 elején készített állománytáblázat szerint az útlevelügyekkel foglalkozó osztályt csupán egyetlen, A alosztály, valamint a B (Nyomozó), a C (IBUSZ), a D (Hivatalos), az E (Nyilvántartó), az F (Leíró) és a G (Vegetes) csoportok alkották. MOL XIX-B-1-au 56. d. A BM III/3. Osztály állománytáblázata, 1965. március 1.
- ⁶⁶ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 126. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz Tatai József kinevezésére, 1953. július 15.
- ⁶⁷ Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ⁶⁸ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 126. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz Tatai József kinevezésére, 1953. július 15.
- ⁶⁹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 268. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. június 19-i üléséről.
- ⁷⁰ Bővebben Huszár, 2003: 94–96.; Tabajdi–Ungváry, 2008: 33.

- ⁷¹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 750. számú parancsa, 1962. július 4. 587. d.
- ⁷² MOL M-KS 288. f. 5. cs. 839. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak Tatai József kitüntetésére, 1981. október 20.
- ⁷³ MOL M-KS 288. f. 7. cs. 176. ö. e. A PTO javaslata a Titkársághoz Szívós Péter kinevezésére, 1961. április 13.
- ⁷⁴ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 797. számú parancsa, 1962. július 19. 587. d.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1024. számú parancsa, 1962. augusztus 21. 587. d.
- ⁷⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 01076. számú parancsa, 1957. május 23. 577. d.
- ⁷⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1447.
- ⁷⁷ ÁBTL 2.8.2.1. BM (Központ) 315.
- ⁷⁸ ÁBTL 2.8.2.2. – illetmény – D-187.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 03494. számú parancsa, 1957. október 21. 578. d.
- ⁷⁹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1101.
- ⁸⁰ ÁBTL 2.8.2.2. – illetmény – „73 alezr”.
- ⁸¹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 6217.
- ⁸² ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 33. számú parancsa, 1962. január 26. 587. d.
- ⁸³ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettesének 190. számú parancsa, 1961. június 2. 585. d.
- ⁸⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 5908., valamint uo. a belügyminiszter-helyettes 93. számú parancsa, 1962. március 31. 587. d. és uo. a belügyminiszter 996. számú parancsa, 1962. augusztus 17. 587. d.
- ⁸⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 359. számú parancsa, 1962. szeptember 14. 587. d.
- ⁸⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1453. Minősítő lap. 1958. április 14.
- ⁸⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4822.
- ⁸⁸ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 208. számú parancsa, 1958. január 22. 579. d.
- ⁸⁹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1453.
- ⁹⁰ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 208. számú parancsa, 1958. január 22. 579. d.
- ⁹¹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 11145.
- ⁹² ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 208. számú parancsa, 1958. január 22. 579. d.
- ⁹³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 11361.; uo. A belügyminiszter-helyettes 309. számú parancsa, 1962. augusztus 31. 587. d.
- ⁹⁴ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 310. számú parancsa, 1962. augusztus 31. 587. d.
- ⁹⁵ ÁBTL 2.8.1. BM (Pest megye) H/P-86.
- ⁹⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 33. számú parancsa, 1962. január 26. 587. d.
- ⁹⁷ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 18. számú parancsa, 1962. január 20. 587. d.
- ⁹⁸ A pártállam útlevél-politikáját, az általános és a jogi szabályozást, az úti okmányok fajtáit, illetve a határforgalom ellenőrzésének változásait kimerítően tárgyalja a Bencsik Péter és Nagy György által már több alkalommal idézett kötet.
- ⁹⁹ MOL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.
- ¹⁰⁰ MOL 276. f. 54. cs. 53. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. július 13-i üléséről. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága Titkársága 1949. július 13-án hozott határozata alapján alakult meg az ekkor még Külföldi Kapcsolatok Bizottsága néven nevezett testület. Ez egy koordináló, felülvizsgáló, hetente ülésező testület volt, amely a mindenkor külföldi és belpolitikai helyzetnek megfelelően irányelveket állapított meg, és a ki- és beutazások állambiztonsági szabályozását végezte. Tagjai a Külügyminisztérium, a BM Útlevél Osztály vezetője és a Belügyminisztérium illetékes elhárító szervének vezetői voltak.
- ¹⁰¹ MOL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.
- ¹⁰² Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 30-ai ülésének jegyzőkönyve. Baráth–Feitl (szerk.), 1993: 182. MOL JGY, XIX-A-83/1957. 4. d. A felülvizsgáló bizottság működését Münnich Ferenc a saját hatáskörében hozott 3191/1957. sz. kormányhatározattal szüntette meg 1957. április 24-ei hatállyal. E döntését május 8-án a 3198/1957. sz. határozattal saját maga helyezte hatályon kívül. Uo. 6. d. Lásd még MOL 288. f. 5. cs. 205. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. október 18-i üléséről.
- ¹⁰³ MOL XIX-B-1-z-10-140/2-1958. január 30.
- ¹⁰⁴ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1958, 1959: 309–310. MOL XIX-B-1-az 35. d. Tatai József, a BM KEOKH Útlevél Osztálya vezetőjének jelentése a külföldi állampolgárok bejelentkezési kötelezettsége, és a népi demokratikus országok állampolgárainak jelentkezési kötelezettsége tárgyában, 1957. szeptember 6. Uo. A belügyminiszter I. helyettese 4. számú utasítása a külföldiek ki- és bejelentkezésére vonatkozó feladatok tárgyában, 1958. január 15.
- ¹⁰⁵ Bencsik–Nagy, 2005: 54.

¹⁰⁶ *TRHGY*, 1958. Az MSZMP visszahonosítási törekvéseit, amnesztiarendeleiteit nem kívánom részletesen elemezni. Röviden annyit, hogy a kormány és főleg a Belügyminisztérium nem erőltette és nem is biztatta a menekülteket a hazatérésre, annak ellenére, hogy a hazai propagandagépezet ezt sulykolta a magyarországi közvéleménynek. Erről bővebben Szabó, 2007: 187–213.

¹⁰⁷ MOL XIX-B-1-az 30. d. A belügyminiszter 3. számú utasítása a hazatérési engedélyt kérők kérelmeinek felülvizsgálatára létrehozott bizottságról, 1957. április 13.

¹⁰⁸ MOL XIX-B-1-az 35. d. A belügyminiszter, a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter, az igazságügy-miniszter és a Legfőbb Ügyész 10. számú együttes utasítása a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyekkel szemben követendő eljárásról, 1958. november 7.

¹⁰⁹ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter 4. számú parancsa a legális csatornák átfogására, 1959. március 3.

¹¹⁰ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter utasítása a BM dolgozók útlevél ügyeinek intézéséről, 1959. február 13.

¹¹¹ MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959. 12. d. A BM Kollégium 1959. március 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve. A BM KEOKH Útlevel Osztály munkájáról készített jelentés kollégiumi vitája során Tatai József osztályvezető beszámolt a „protektiókról”, arról, hogy volt olyan nap, amikor 50 soron kívüli ügyet kellett elintézniük, egy hét alatt hozzávetőleg 500-at. Hivatkozott a szovjet tanácsadókra, akik azt javasolták, hogy csak írásbeli kérelmeket fogadjanak el, szóbeli utasításra ne adjanak ki útlevelet.

¹¹² MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter utasítása a BM dolgozók útlevél ügyeinek intézéséről, 1959. február 13.

¹¹³ MOL XIX-B-1-az 39. d. A BM Titkárság feljegyzése a belügyminiszter 3. számú utasításának végrehajtására, 1959. március 16.

¹¹⁴ MOL XIX-B-1-r-1992-(550/5)-1959. 36. d. A BRFK főkapitány-helyettesének 13. számú utasítása, 1959. július 10. A BRFK Politikai Nyomozó Osztály II. alosztálya volt felelős a Budapestre rokonlátogatásra beutazó nyugati és jugoszláv állampolgárok és szállásadók operatív ellenőrzéséért. Az V. alosztály a Budapesten lévő egyházi személyekhez, orvosokhoz, középiskolai tanárokhoz, tanácsi dolgozókhoz hivatalos céllal beutazó nyugati és jugoszláv állampolgárok operatív ellenőrzéséért felelt.

¹¹⁵ MOL XIX-B-1-ai 12. d. Kossa István közlekedés- és postaügyi miniszter levele Biszku Béla belügyminiszternek, 1960. március 29.; uo. Perényi Gyula és Tatai József levele Biszku Béla belügyminiszternek, 1960. április 5.

¹¹⁶ MOL XIX-B-1-az 51. d. A belügyminiszter-helyettes 005. számú parancsa a legális behatolási csatornák átfogásával kapcsolatos belügyi feladatokra, 1962. március 26.

¹¹⁷ Ugyanakkor az előterjesztés azt állapította meg, hogy a hivatalos utazások elutasítása általában helyesnek bizonyult, mert a javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium között ritkán fordult elő véleményeltérés. 1960 januárja és júliusa között a kapitalista országok felé irányuló hivatalos utazási kérelmek mindössze 1,1 %-a, míg a Szovjetunióba és a többi szocialista országba hivatalos céllal beutazni kívánók kérelmének mindössze 0,35%-a került elutasításra. A nyugati országok felé történő magánjellegű utazások esetében azonban ez az arány már 38%-ot tett ki. A javaslat ezt azzal magyarázta, hogy az elutasított kérelmezők túlnyomó része a forradalom leverését követően disszidált hozzátartozói meglátogatása céljából kérte az utazás engedélyezését, s ez már önmagában okot adott az elutasításra. MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél-és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2.

¹¹⁸ MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959. Jegyzőkönyv a BM Kollégium 1959. március 26-i üléséről. A felelősség kérdése már egy évvel korábban egy BM Kollégiumi vita során felmerült. Biszku Béla belügyminiszter az állami szervek felelősségéről beszélt. Javasolta, hogy ha valaki nem tért haza nyugati útvjáról, akkor a javaslattevő szervet felelősségre kell vonni. Erre a vizsgált korszakban többször történt utalás, de nem találtam a kérdés szabályozására vonatkozó dokumentumot.

¹¹⁹ MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2. A PB-határozat nem részletezte a bizottság feladatait, illetve annak összetételét, de az előterjesztés igen. Eszerint a bizottság feladata az operatív osztályok által elutasításra javasolt személyek, valamint a KEOKH és Útlevel Osztály elutasító határozata ellen beadott fellebbezések felülvizsgálása volt. Tagjai a BM Titkárság (Ellenőrzési Osztály), a BM II/2. Osztály (kémelhárítás), a KEOKH és Útlevel Osztály vezetőinek megbízott képviselője, az elutasító operatív osztály vezetőjének képviselője, valamint annak az illetékes alosztálynak a vezetője volt, akinek a területén az elutasítás történt.

¹²⁰ MOL 288. f. 5. cs. 205. ö. e. A Politikai Bizottság határozata a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. október 18. Közli Németh, 1993: 42–65.

¹²¹ MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. 15. d. A BM KEOKH Útlevelosztály parancstervezete. D. n. Egy 1960-ban készült parancstervezet szerint a KEOKH-nak kellett megszervezni a kompromittált külföldi állampolgárok nyilvántartását. Korábban valamennyi beadott vízumkérelmet az operatív nyilvántartóban ellenőrizte a KEOKH, és az operatív osztályok véleményét is kikérték. Ez hosszadalmas és gyakran felesleges eljárás volt, mivel a

lepriorált személyek között mindössze 1:400-hoz volt azok aránya, akikre a nyilvántartásban kompromittáló adatot találtak.

¹²² MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2. Az IBUSZ-nak a nyugati utazási irodákkal – az MSZMP KB Külügyi Osztálya, a Külügy- és a Belügyminisztérium irányelvi figyelembevételével – kötött 1961. március 15-i egyezménye alapján az „eredeti” külföldi állampolgárok és az 1943 előtt nyugatra emigrált volt magyar állampolgárok részére turisztikai céllal a beutazást a nyugati országokban lévő magyar külképviseletek 24 órán belül saját hatáskörben engedélyezhették. (A turista-beutazások ügyintézésének meggyorsításánál elsődleges szempont a devizabevétel növelése volt, ezért a követségek részére az operatív nyilvántartás alapján „Fekete könyvet” adtak ki, melyben azok a külföldiek szerepeltek, akik beutazása nem volt kívánatos.)

¹²³ MOL 288. f. 5. cs. 221. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről. Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre, 1961. január 24. Bővebben Krahulcsán, 2008.

¹²⁴ ÁBTL 4.2. 10-1513/1962. 10. d. A BM Titkárság vezetője körlevele az átszervezés során kialakított elnevezésekről és számozásokról, 1962. augusztus 29.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.4. Államvédelmi Hatóság iratai (ÁVH)
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
 - BM (Központ) 1101 Rostás Tivadar
 - BM (Központ) 1447 Fogarasi Károly.
 - BM (Központ) 1453 Forgács Andor
 - BM (Központ) 4822 Sándor Miklós
 - BM (Központ) 5908 Turcsán József
 - BM (Központ) 6217 Víg Lajos
 - BM (Központ) 11145 Vicze Károly
 - BM (Központ) 11361 Jung Boriszné
 - BM (Pest megye) H/P-86 Koch Béla, dr.
- 2.8.2. Állambiztonsági szervek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

BM (Központ) 315 Lakatos Emil, dr.

2.8.2.2. BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

illetmény – D-187 Szikra Mihály

illetmény – „73 alezr” Kékes Pál

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-3016/14.

Nagy László: *Legális csatornák operatív ellenőrzése*. I. kötet. Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1963.

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-A-83-a Minisztertanács. Jegyzőkönyvek és mellékleteik, 1944–1990

XIX-A-83-b Minisztertanács. Előterjesztések és határozatok, (1952) 1953–1989

XIX-B-1-j Belügyminisztérium. Közrendészeti Főosztály, 1945–1963

XIX-B-1-r Belügyminisztérium. Elnöki főosztály, 1945–1950

XIX-B-1-z Belügyminisztérium. Kollégiumi iratok, 1951–1988

XIX-B-1-ai Belügyminisztérium. Miniszteri Titkárság, 1957–1990

XIX-B-1-au Belügyminisztérium. BM M és Szervezési Csoportfőnökség Szervezési Osztály, 1950–1990

XIX-B-1-az Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye

M-KS 276. f. MDP jegyzőkönyvek

53. cs. Politikai Bizottság

54. cs. Titkárság

84. cs. Államvédelmi Bizottság

96. cs. Adminisztratív Osztály

M-KS 288. f. MSZMP jegyzőkönyvek

5. cs. Politikai Bizottság

7. cs. Titkárság

Nyomtatásban megjelent források

Baráth–Feitl (szerk.), 1993

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 30-ai ülésének jegyzőkönyve. In *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. III. köt. Szerkesztették: Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Intera Rt.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. november 11-i ülése. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. Második kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerkesztette Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Németh, 1993

Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. *Levéltári Szemle*, 2. sz.

TRHGY, 1955

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1954. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Budapest.

TRHGY, 1958

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1957. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

TRHGY, 1962

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1961. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Hivatkozott irodalom

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Terzor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai, 1950–1953. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2011. február 5.)

Bencsik–Nagy, 2005

Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989*. Budapest, Tipico Design Kft.

Fekete (kézirat)

Fekete Edit Balázs Józsefről készített életrajza. In *Archontológia, 1953–1956*. Kézirat.

Gábor, 1998

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Budapest, Századvég Kiadó.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 2. kötet. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó.

Krahulcsán, 2008

Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965), *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan (utolsó letöltés: 2011. június 4.)

Öry, 2001

Öry Károly: A Belügyminisztérium és szervei az egypárti diktatúrától az 1956-os forradalomig. In *Fejezetek a Belügyminisztérium történetéből, 1948–1956*. Budapest, BM Kiadó.

Szabó, 2007

Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 1. sz.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina Kiadó.

Wetzel, 2009

Wetzel Tamás: A magyar migrációs jog története. *Iustum Aequum Salutare*, V. évf. 2. sz.